

Népi építkezés

Battonya népi építkezésében érzékelhető a 1800-as évek második felében zajlott lassú gazdasági fejlődés hatása. Az 1880-as 1890-es években épültek a lakóházak reprezentatív darabjaira jellemző, hogy a nyitott folyosóval (gang vagy tornác) látták el. Az alapozásuk is korszerűbb. A 19. sz. első felére jellemző paraszti lakóházakat úgy korszerűsítették, hogy az épület bejárati fala elé tornácot toldottak, amelyből nyári konyhát és kézikamrát rekesztettek el. Ez a korszerűsítés az 1950-es évektől öltött nagyobb arányokat.

Az építőtechnikát illetően Battonyán három változatát ismerték és gyakorolták:

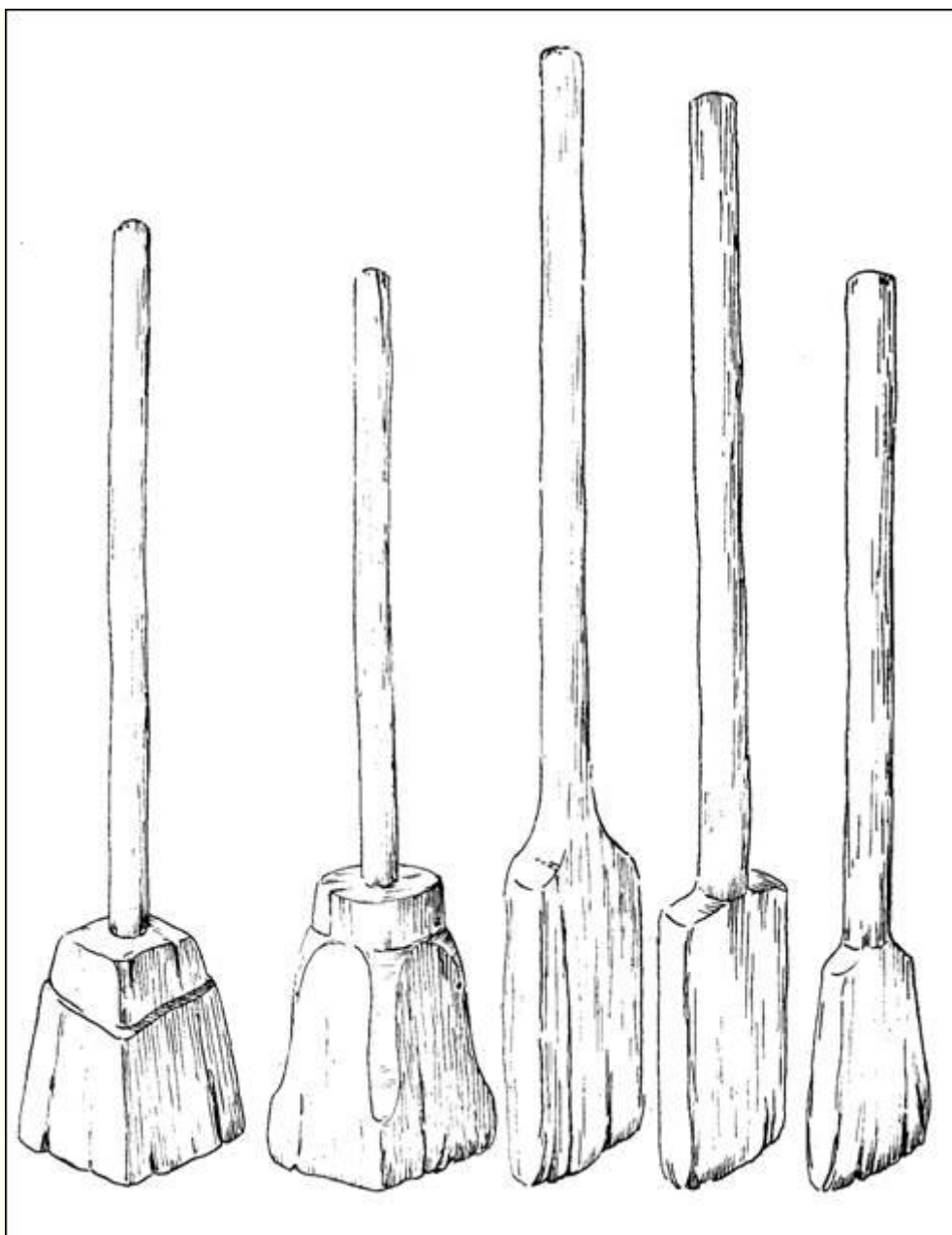
A hantokból való építkezés: szikes, száraz talaj megrepedezett darabjait csákánnyal felfeszegették, s abból rakták az épület falait. Ha nagyobb darab szakadt fel, akkor

megfaragták, ha hiányzott belőle, akkor csömpölyeggel¹ (1) pótolták. Híg sárral fogadták össze. A nedves, szikes talajból csömpölyegfal készült. A fellazított talajt jól megáztatták,

---

¹A Czuczor–Fogarasi-féle szótár a *csömpölyeg* szót így értelmezi: „Csomóba tekeredett, gömbölyödött valami, p. sár, ganaj, szőr, haj”, és említi a *csömpölyödik* igét ‘csomósan összegömbölyödik, tekeredik’ jelentéssel (Czuczor-Fogarasi 1862-1874: I. 1069). Pontosabb értelmezést ad Szinnyei tájszótára egy népnyelvi közlemény életszerű leírásával: „Ide emberek; lássunk a dologhoz. Te Jancsi jól összevágod azt a sarat, szalmával jól összetaposod; Te Pista csinálod a csömpölyegeket, de jól megforgasd a szalmában, hogy elég kemény legyen; te pedig Gyurka, ott a villa, felhányod a padlásra; én meg majd csömpölyegezem a belső padlást” (Szinnyei 1893–1901: I. 355).

szalmával összeválták, villával falat rakták belőle. Esetenként deszkák közé rakták a csömpölyeget is. Kellő szikkadás után folytatták a falak építését. Battonyán a legelterjedtebb falépítési technika a falverés (Kép)volt.

Falverő eszközök

A falverők bandában dolgoztak, a bandák általában 7-12 munkásból álltak. A talaj jellege határozta meg, hogy melyből készülhetett a vertfal. A szikes, a meszes talaj nem alkalmas erre. A kitermelt földet szükség szerint locsolták, megdolgozták, egy éjszakát állni hagyták, utána lehetett vele dolgozni. Akkor volt alkalmas a föld az építésre, amikor az összeállott. Méterenként 2 m^3 földet számítva, egy 11 m-es lakáshoz 50 m^3 földre volt szükség.

80 cm –es alapot ástak, ebbe visszadöngölték a földet. A munkát az oszlopok lerakásával folytatták. Méterenként 2-2 oszlopot, egymással szemben helyezték el. Ezek közé fektették a falak vonalát követő 30 cm-es deszkákat. Az első sor földet úgy rakták, hogy két ember dobálta a deszkák közé, amelynek végső magassága 10 cm –es lett, így háromszori körülrakás után emelték a falat a deszka szintjéig, körbe-körbe haladva. Két személy a földet dobálta, kettő pedig élezte (a deszka mellé szorosan odadöngölték a földet) a falat. Őket három furkós követte. Az első furkósnak a legnehezebb, mert a friss föld rátapadt, s ekkor süllyedt a legtöbbet a fal is. Miután egyszer körbe mentek, megcserélték a munkafázisokat, mert a föld dobálása volt a legnehezebb munka. A harmadik deszkasortól erősítésként szőlővenyigét vagy eperfagallyat helyeztek a falba. Amikor elérte a fal a 2 m magasságot a sarkokat akácfakarókkal szilárdították. Az ajtó nyílásait szűkebbre méretezték azért, hogy legyen miből faragni, ha berakják az ajtót. A szemöldökfát ráhelyezték a falakra, az ablakokat nem hagyták szabadon, a gazda vágta ki, amikor a nyílászárókat bele akarta helyezni. Csupán 30x30 cm-es nyílásokat hagytak a szellőzés miatt. A vertfalak vastagsága 50 cm, magassága 300-320 cm. A vertfal próbálja az volt, amikor a gazda átszúrta rajta egy nádat. A nád viselkedéséből megállapították a munka minőségét.

Csaknem minden lakóház alapjába helyeztek építőáldozatot, egy-egy élő csirkét. Annak helyét úgy rakták körül téglával, hogy élve maradjon. Az állatnak sem a neme, sem a színe nem olt kötött, a lényeg az volt, hogy élő legyen. Ezzel akadályozták meg a néphit szerint, „ aki először alszik az új házban, az hal meg először.

Az alapba pénzdarabok kerültek azért, hogy mindig legyen pénz az új házban.

Amikor az alapokkal elkészültek, akkor pappal megszenteltették azokat. Kalács, pálinka volt. Megkínálták a papot, a munkásokat és a rokonokat. Miután a tetőszerkezet felkerült a falra, egy májusfát, egy gallyat állították fel a tetőn, rajta üveg borral, pálinkával. Ez a májusfa az építetű ajándéka volt a munkásai számára.

A mestergerenda² az épület hosszában végig futott, azon nyugodtak a keresztgerendák. Ezek végeibe ácsolták a szarufákat, melyet a kakasülő szilárdított meg. A padlás hasított fából

---

²az épületek helyiségeinek hosszanti vagy keresztmennyében beépített nagyméretű gerenda, amely mennyezet súlyát

vagy deszkából készült, a hasított fát alul-felül sárral betapasztották. Battonyán a hagyományos tetőfedő anyag a gaz (nád)³volt.

Tüzelőberendezést illetően jellemzően szabadkémény⁴ volt a jellemző. A kémény szerkezete vályogból készült egyszerű boltozat, ez a ún. dobkémény. (KÉP2)

A konyhában a kémény alatt kétoldalt sárpadka állott, a fal szegletében a katlany húzódott meg. A padkán szabad tűz fölé helyezett háromlábon főztek.

A konyhából nyílt a szobákban álló kemencék fűtőnyílása, a kemenceszája. A szobában csonkakúp alakú, cserépből, téglából épült kemencével fűtöttek. A körötte húzódó padka ülőhelyként, a kemence és a fal szögletében lévő kuckó pedig fekvőhelyként és erjesztett ételek és italok tárolására szolgált. A kemencenyakon égették a mécses⁵.

---

tartja. – Magyar néprajzi lexikon

(<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-1763.html>)

³gaztető, azaz nádtető, amelyet „tetőjverők” csináltak három-négyszáz kéve nádból. A tető vastagsága negyven-ötven centiméter. Úgy nézett ki, mintha egy darabból lett volna préselve. Akár kétszáz évig is tartott egy ilyen tető, ha időben „duggatták”, javították.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Martely/page_s/014_haz_etel_ruha.htm

⁴ konyha mennyezetébe beépített szabadba vezető, nyílt füstelvezető építmény.

⁵*mécs, mécses*

Lakáskultúránkban a középkori európai művelődési érintkezések emlékét őrzik a mécsesek. Erre utal a mécs szó eredete is. Nyelvünkbe 1200 körül került az ófrancia nyelvből, ahol zsiradékkal, olajjal táplált kanócos, edényszerű világítóeszköz. Tájnyelvi változatai: *fösvény*, *pillógó*, *pillancs*, *pilács*, *szegényke*. Több típusa alakult ki, vált széleskörűen használttá. A legegyszerűbb mécs törött cserépedény aljának vagy cseréptálnak a felhasználásával készülhetett házilag. Kisiparosok készítették cserépből, vasból, vas- vagy rézlemezéből a mécseseket. Ezeknek oldalán, peremén a mécs belének, kanócának megtámasztására csőrszerű orrot képeztek ki, maga a mécs teste továbbra is tálszerűen nyitott maradt. Célszerűbb megoldásúak voltak az ún. torkosmécsesek, amelyek orrába fémlemezéből a mécs belét magában foglaló, hengerszerű torkot képeztek ki és illesztettek be, amely a kanócot megfelelően tartotta. A nyitott mécsesek alá a bennük levő folyékony zsír, olaj lecsapódásának megakadályozására tányérokot alakítottak ki, ezek egyben a mécs talpául is szolgáltak. Zárt tartályú mécseseket is készítettek, hogy az olaj és a folyékonyvá váló zsír lecsapódását, elfolyását megakadályozzák. A mécsesek kézbentartására a mécs oldalán, alján fogantyúk szolgáltak. A felfüggeszthető láncos bányász mécsesek országshatáron elterjedtek, szívesen használták pincék, istállók, kamrák, világítására. Üvegputánkban zárt, gömbszerű mécsesek készültek. Ezek mindig fémtorkos béltartóval voltak ellátva. Ilyeneket gyakran építettek a → [lámpások](#)ba fényforrássul, de egyéb foglalatokban is gyakoriak voltak a lakások világításában. Speciális volt a → [pipics](#), amelyhez hasonló mécses fémből is készítették. – eredetileg kanóc, gyertya-, lámpabél jelentése volt. (→ még: [világítás](#)) – *Irod.* Ecsedi István: Debrecen népi építkezése (Népr. Ért., 1912); Márkus Mihály: A magyar népi világítás (Népr. Ért., 1940); Viski Károly: Világítás (A magyarság néprajza, I., Bp., 1941–43); H.

A kemence száját sárból készített tévővel vagy előtével zárták le, melynek vázát fűzfavesszőből fonták meg, majd sárral vastagon betapasztották.

Kaminnak nevezik Battonyán a konyha kémény alatti, hátsó részét, amelyet egy vékony deszkafallal elzárták. Ezzel a fallal füsttelenítették a helyiséget. De kamin a neve lepadlást, szabadkéménybe a kemence szájától felvezető rövidebb sípkéménynek is. a paraszti hajlékok az 1930-as években megindult korszerűsödés eredményeként előbb a parasztságok, majd az 1950-es évektől csaknem általánosan kibontották a kemencéket és helyükre vas- vagy cserépkályhákat állítottak.

Az elkészült lakóházat kívül-belül vékony pelyvás sárréteggel, tapasszal borították, majd benesztették. Beszerezték és befartagták helyükre az ablakokat, melyeket zsalugáter védett. A vakablakok ideális alkalmi tárolóhelyként funkcionáltak.

irányfás falverés

KÉP 2- szabadkémény a katlannal